

המלחמה בסוריה – מדוע ניצח בשאר?

אייל זיסר

המלחמה בסוריה הולכת וקרבה לסיומה. השבת היציבות והשכנת שלום במדינה עודם יעד רחוק מהשגה, אם בכלל. אולם המערכה בשדה הקרב הוכרעה, ובשאר אל-אסד הוא היוצא ממנה כשידו על העליונה. ניצחון זה הגיע לידי שול של בשאר הודות להתגייסותן של טהראן ושל מוסקבה להילחם לצידו, וכן בשל חוסר המעש והחידלון שגילו מדינות המערב ובראשן ארצות הברית לנוכח המשבר בסוריה. ובכל זאת, מדובר גם בניצחון הנועז, מצד אחד, במציאות הפנים-סורית ובכישלונם של המורדים במשטר הסורי, אך מנגד, גם במיומנות הפוליטית וביכולת ההישרדות שגילה בשאר האיש, יחד עם התמיכה שהמשטר ומוסדות המדינה זכו לה מצד קואליציה רחבה של כוחות חברתיים וכלכליים מקרב האוכלוסייה במדינה. בשאר לא ניהל קרב הישרדות זה רק כדי להפוך ל"שליט בובה" בידי אחרים, ויש להניח כי ישאף, ככל שהדברים יהיו תלויים בו, לשוב ולהפוך למקבל החלטות יחיד בכל האמור בעתיד משטרו וארצו.

מילות מפתח: בשאר אל-אסד, רוסיה, סוריה, איראן, עלווים

הקדמה

"בלעדינו בשאר לא היה שורד" – עלי אכבר וליאתי, יועצו המדיני של המנהיג הרוחני העליון של איראן עלי חמנאי, נובמבר 2017.¹
"יש נשיא בדמשק. אפשר היה להניח כשהחל הכול שהוא ייבהל, ייקח את המזוודה שלו, יעבור ללאד'יקייה ומשם יתור אחר מקום מקלט במוסקבה או במדינה אחרת... אבל האיש לא נבהל... הוא נותר איתן וחזק. הוא נשאר בדמשק ולא עזב. ויחד עימו נותר סגל של אנשי מדינה וביטחון... המדינה לא קרסה.... מן

פרופ' אייל זיסר הוא סגן הרקטור, הפקולטה למדעי הרוח, אוניברסיטת תל אביב.

הצבא הסורי לא ערקה ולו גם פלוגה או אפילו כיתה. הצבא נותר שלם וכך גם מנגנוני הביטחון ומוסדות המדינה. הם נותרו שלמים כי היה מי שישמור עליהם. וברור שהם לא היו מצליחים להחזיק מעמד ולשרוד במשך שבע השנים האחרונות, אלמלא נמצאה להם תמיכה עממית נרחבת" – חסן נסראללה, מזכ"ל חזבאללה, ינואר 2018.²

המלחמה בסוריה הולכת וקרבה לסיימה. השבת רגיעה ויציבות לכל רחבי המדינה, לא כל שכן השכנת שלום ואף פיוס לאומי בין מרכיביה של החברה הסורית עודם יעד רחוק מהשגה, אם בכלל. אבל המערכה בשדה הקרב הוכרעה ובשאר אל-אסד, עילת המלחמה ומחוללה, הוא היוצא ממנה כשידו על העליונה, ומאחוריו כל אלו שאותם ייצג ושבעבורם נלחם: המשפחה והשושלת, העדה העלווית, ולבסוף אותה קואליציה של כוחות חברתיים וכלכליים שעמדה בבסיס משטרו, משטר הבעת' הסורי.

ניצחונו של בשאר אל-אסד הושג הודות לבעלי בריתו אך גם לאויביו וליריביו, כלומר, הודות להתגייסותן של טהראן ושל מוסקבה להילחם בעבורו ולהכריע את אויביו, אך גם בזכות חוסר המעש וההידלון שגילו מדינות המערב ובראשן ארצות-הברית לנוכח המשבר בסוריה. אלא שלצד זאת מדובר גם ואולי בעיקר בניצחון הנעוץ במציאות הפנים-סורית. מצד אחד, כישלונם של המורדים לאחד שורות, להצמיח הנהגה מדינית וצבאית ולהשיל מעליהם את התדמית הקיצונית הסלפית-ג'האדית שדבקה בהם. אך מנגד, וראוי להדגיש זאת, המיומנות הפוליטית ויכולת ההישרדות שגילה בשאר האיש ולצד זאת גם התמיכה שזכה לה, ושמה זכתה המדינה הסורית שבראשה עמד, מצד חלקים רחבים של האוכלוסייה החיה בה. זוהי תובנה חשובה לכל דיון שעניינו עתידה של סוריה, ובמיוחד לכל דיון שעניינו עתיד הנוכחות הזרה בה, הרוסית ואף האיראנית, דהיינו ניסיון של מוסקבה ושל טהראן להשליט את רצונן על מדינה זו – במשותף או תוך מתח ואף תחרות ויריבות ביניהן. דיון כזה ראוי שיביא בחשבון כי בשאר לא ניהל את מאבק ההישרדות לחיים או למוות, שממנו יצא מנצח, רק כדי להפוך ל"שליט בובה" המופעל בידי אחרים, גם אם מדובר בנשיא רוסיה ולדימיר פוטין, או במפקד 'כוח קודס' של משמרות המהפכה האיראניים, הגנרל קאסם סולימאני. ככל שהדברים יהיו תלויים בו, יש להניח כי ישאף לשוב ולהפוך לשחקן עצמאי המקבל את ההחלטות בכל האמור בעתיד משטרו וארצו.

יסודות הניצחון של בשאר

בשבע השנים האחרונות התנהלה בסוריה מלחמת אזרחים עקובה מדם, שהביאה את המדינה אל סף התפרקות ואף קריסה, וכן הובילה לריסוק של החברה הסורית למרכיביה הבסיסיים (עדות, שבטים, חמולות ומשפחות). בראשית שנת 2018

הוערך מספר ההרוגים בקרבות בחצי מיליון נפש בקירוב, ומספר הנפגעים הוערך ביותר משני מיליון. עוד כעשרה מיליון סורים, כמחציתה של האוכלוסייה במדינה, איבדו את בתיהם, ובין חמישה לשמונה מיליון מהם הפכו לפליטים מחוץ לגבולות ארצם.³ נוסף לכך חרבו או הושמדו כשלושה רבעים מן המשק הסורי ומהתשתית המשקית והכלכלית במדינה – מערכות החינוך והבריאות, התחבורה, החשמל והמים, שדות הנפט והגז ואסמי התבואה.⁴

ראשיתה של המלחמה במחאה, מחאתם של איכרים רעבים ללחם וצמאים לשינוי מאזורי הכפר והפריפריה, שהייתה בראשיתה מקומית ומוגבלת ובעיקר גטולת אלימות, אשר פרצה במארס 2011 כחלק מאירועי 'האביב הערבי'. מחאה זו הפכה תוך חדשים אחדים להתקוממות עממית רחבת היקף, ובסופו של דבר אף למלחמת אזרחים עקובה מדם שנמשכה למעלה משבע שנים. בחלוף השבועות והחודשים לבשה מלחמה זו גם צביון עדתי וגרוע מכך – צביון דתי שעניינו מלחמת קודש (ג'האד) נגד "משטר הכפירה העלווי" של בשאר אל-אסד, בעל בריתו של המחנה השיעי במזרח התיכון בהנהגת איראן וארגון חזבאללה.⁵

לצד זאת הפכה סוריה גם לשדה קרב, ושמה לזירת מאבק אזורית ובינלאומית, שבה נעשו בשאר אל-אסד וגם יריביו מבית היילים על לוח השחמט במשחקם של המעצמות הגדולות ושל כוחות אזוריים מתחרים. בראש ובראשונה רוסיה אך לצידה גם ארצות הברית, ובנוסף להן גם איראן, טורקיה, ערב הסעודית וקטר. מעורבותן של כל אלו רק החריפה את המשבר בסוריה, הזינה את הלחימה המתנהלת על אדמתה וגרמה להתמשכותה, שהרי לא האינטרס המדינתי הסורי, וממילא גם לא האינטרסים של בני העם הסורי, הם שעמדו לנגד עיניהם של השחקנים הזרים ששלחו עתה את ידיהם אל מדינה זו, מבקשים להיבנות מחורבנה.⁶

לאורך שנות המלחמה הראשונות נטתה הכף לצידם של המורדים. הללו נתמכו בידי חלקים משמעותיים של החברה הסורית, בעיקר בני העדה הסונית מאזורי הכפר והפריפריה, המהווים כשליש ואף יותר מקרב תושבי המדינה, הגם שכשלו בניסיונם להצמיח מתוכם הנהגה מדינית וצבאית לגיטימית ואפקטיבית, שתנהיג את המרד אלי ניצחון. בפועל לחמו בשטח מאות קבוצות חמושות ללא אחדות ופיקוד משותף, שחלקן הלך ונצבע בצבעים אסלאמיים ככל שהתמשכה המלחמה במדינה. ובכל זאת, המורדים הצליחו להלום במשטר הסורי, שגילה מולם חידלון וחוסר אונים. המשטר בדמשק הצליח אומנם לשרוד חרף המהלומות שספג, אבל בה בעת הפגין מורל נמוך, תשישות ועייפות נוכח מערכה מתמשכת שהלכה ושחקה את נכסיו – משאבי כוח אדם ומרחבים טריטוריאליים בעיקר במזרח המדינה ובצפונה, אך גם באזורי הכפר והפריפריה במרכז המדינה ובדרומה. בפועל נותר בשליטת משטרו של בשאר פחות מרבע משטחה של המדינה הסורית. מדובר ברצועה צרה הנמתחת מן הבירה דמשק דרומה אל הערים דרעא, בירת החוראן,

וסוידא, בירת הר הדרוזים, וצפונה, עבוור בערים חומס וחמה במרכזה של סוריה אל העיר חלב, העיר השנייה בגודלה במדינה, ואל חבל העלווים בחוף הסורי. עם זאת, ברצועה זו התגוררה למעלה ממחצית אוכלוסייתה המקורית של המדינה (כ־13 מתוך כ־25 מיליון נפש). יתר על כן, מוסדות המדינה הסורית הוסיפו לתפקד בה ולספק שירותים בסיסיים לאזרחים דוגמת השמל ומים, אבטחת מזון, שירותי רווחה, רפואה וחינוך ועוד.⁷

המורדים מצידם הוסיפו להתקדם עקב בצד אגודל – כפר, עיירה ועיר מחוז, זו אחר זו, בדרך להשגת מטרתם – מיטוט משטרו של בשאר אל-אסד. לפרקים נראה היה כי ניצחונם הוא בעיקרו של דבר שאלה של זמן, וכי למדינה הסורית לא תהיה עוד תקומה. כך היה ביולי 2012 בעקבות חיסול הצמרת הביטחונית הסורית בפיגוע טרור בלב דמשק; במארס 2013 עם כיבוש העיר אל-רקה, בירת מחוז אל-רקה; וכך היה גם באביב 2015 בעקבות הצלחתם של המורדים להשתלט על מחוז אדליב, וכן הצלחתו של ארגון דאע"ש להבקיע אל מרכזה של סוריה (עם כיבוש העיר תדמור) ואל דרומה (החל בכמה מפרבריה של דמשק וכלה במרגלות הר הדרוזים). אלא שלכל מי שחישוב את קיצו של בשאר אל-אסד ציפתה הפתעה, כאשר מוסקבה וטהראן התגייסו החל בספטמבר 2015 כדי לסייע לו לשרוד על כיסאו ולהכריע את אויביו. מטוסים ומסוקי קרב רוסיים ולצידם לוחמים על הקרקע מ'כוח קודס' של משמרות המהפכה האיראניים, לוחמים של ארגון חזבאללה ושל מיליציות שיעיות מכל רחבי המזרח התיכון שהוקמו ואומנו בידי איראן – כל אלה הגיעו אל אדמת סוריה והטו את הכף לטובתו של בשאר. המהלומות האוויריות שהנחיתו הרוסים על מטרות המורדים, וליתר דיוק על המרחבים האזרחיים שבהם פעלו, הביאו לפגיעה קטלנית בלכידות וברוח ואף בכוח הלחימה של המורדים, ובעיקר לפגיעה באוכלוסייה האזרחית שהעניקה להם מחסה. מהלומות אלו אפשרו לצבא הסורי ובעיקר לכוחות איראניים, ללוחמים של חזבאללה ולאנשי המיליציות השיעיות שהביאה איראן לסוריה ליטול לידיהם את היוזמה ולשוב ולהשתלט על מרבית שטחה של סוריה – כשלושה רבעים ממנו.⁸ לצד זאת ראוי לציין גם את הישגיה של וושינגטון שהובילה קואליציה בינלאומית, ובעיקר כוחות שיעיים בעיראק וכורדיים בסוריה, שהביאה למיטוט המדינה האסלאמית של דאע"ש, הגם שהמשטר הסורי ובעיקר איראן הם שמיהרו למלא את החלל שהותיר אחריו דאע"ש, בעיקר במזרח המדינה: המדבר הסורי ומחוז דיר אל-זור.⁹ ראוי עם זאת לציין כי בכללותו של דבר לא הייתה לווישינגטון מדיניות כוללת בשאלה הסורית, ובעצם מדיניותה בתקופת ממשלו של ברק אובמה וגם בממשלו של דונאלד טראמפ גרסה התמקדות במאבק בדאע"ש, תוך נכונות להותיר את המשימה של הבאת המלחמה בסוריה לסיימה בידיה של מוסקבה, גם אם במחיר הישארותו של בן חסותם של הרוסים, בשאר אל-אסד, על כס הנשיאות בדמשק.

אלא שלצד ההיתלות ברוסיה ובאיראן כמי שהוללו את המפנה במלחמה בסוריה, כמו גם בחדלונה ובעצם ברתיעתה של וושינגטון מגילוי כל מעורבות במלחמה זו, ראוי להדגיש גם את הנסיבות הפנימיות שאפשרו את ניצחון משטרו של בשאר. מדובר כמובן בכישלון המורדים לאחד שורות ולהצמיח הנהגה לגיטימית ומוסכמת ולהשיג תמיכה מבית ומחוץ בעניינם, אבל לצד זאת ראוי להזכיר את נקודות העוצמה של המשטר הסורי. בסופו של דבר, עובדה היא כי לאורך שנות המלחמה הממושכת הצליחו בשאר והשושלת האסדית שבראשה עמד, אבל גם המדינה הסורית ומוסדותיה ובראשם הצבא ומנגנוני הממשל והביטחון – להחזיק מעמד ולהפגין לכידות ועוצמה שהפתיעו רבים שחישבו שוב ושוב את קיצם. מוסדות המדינה והצבא לא קרסו אל תוך עצמם, כפי שקרה בלב או בתים, אלא הוסיפו לתפקד, הגם שלא פעם באופן חלקי ומוגבל. הצבא הסורי התמודד למשל עם גלי עריקות שהקיפו כשליש מכוח האדם הסדיר שלו, אך אלו לא הביאו לקריסתו ונותרו מוגבלים לקבוצות מצומצמות של חיילים ומפקדים (דהיינו, אף יחידה צבאית מדרג גדוד ומעלה לא ערקה אל שורות המורדים). גם הקצונה הצבאית הבכירה ולצידה ההנהגה הפוליטית והמדינית נותרו נאמנות לשליט ולמשטרו. לצד זאת ראוי לשוב ולהזכיר כי הממשלה בדמשק הצליחה להמשיך לקיים מסגרת מתפקדת – גם אם חלקית ומקרטעת – של מערכות חינוך, בריאות ורווחה, וחשוב מכול, של אספקת מזון ומצרכים חיוניים שהצליחו לשמר את זיקתה של האוכלוסייה למדינה ולמוסדותיה.¹⁰ כל אלה אפשרו לבשאר ולמשטרו ולמדינה שבראשה עמד לקום ולהתנער כעוף החול ולפרוש כנפיים, כאשר עלה בידי רוסיה ואיראן להטות את המערכה הצבאית לצידו. כפי שציין חסן נסראללה: "אנו באנו לסוריה ואחרינו הגיעו האיראנים, ואחריהם הגיעו קבוצות לוחמים מעיראק... ובשנתיים האחרונות הצטרפו לכל אלו גם הרוסים. אבל אם לא היה נמצא שם כל אותה העת צבא סורי, הרי כל הכוחות הזרים הללו שהגיעו אל אדמת סוריה היו נחשבים (ובעיקר נתפסים בידי הסורים) כצבא כיבוש, אלא שזה לא מה שקרה".¹¹ ניצחון זה של בשאר לא היה אלא צירוף של ארבעה ניצחונות העומדים כל אחד בפני עצמו:

הניצחון הראשון – ניצחנו האישי של בשאר אל-אסד, שהפגין שליטה עצמית, נחישות ודבקות במטרה, תוך נכונות מחושבת מקפיאת דם וחסרת רחמים להקריב מיליונים מבני עמו לשם הבטחת הישרדותו האישית והישרדות משטרו. מעבר לכך הפגין בשאר גם מיומנות פוליטית ויכולת תמרון דוגמת הצלחתו לחבר בין רוסיה לאיראן – שתי ידיבות שמעטים הדברים המחברים ביניהן – ולגייסן לצידו תוך שהוא משיג לעצמו מרחב תמרון, גם אם מוגבל, ואף חופש פעולה מולן באמצעות ניצול המתח והיריבות בין השתיים.¹²

הניצחון השני – ניצחונה של העדה העלווית שהתייצבה כאיש אחד מאחורי בשאר והטילה את בניה לקרב למענו, ובעצם למען "הפרויקט העלווי" – ההגמוניה שהשיגו בני העדה על סוריה. אלו הוסיפו אפוא להתגייס בהמוניהם, יחידים כמעט מקרב פסיפס העדות הסורי, לצבא הסדיר ולמיליציות חמושות, וללחום את מלחמתו של בשאר – מלחמתם שלהם.¹³ דוגמה וסמל לאלו נמצא בדמותו של עקיד (אלוף-משנה) סוהייל אל-חסן, הנמר שהוביל רבות מן המערכות שניהל המשטר הסורי, והפך לאחד מסמלי הניצחון של המשטר בדמשק. הוא הוזמן לפגישה עם הנשיא הרוסי ולדימיר פוטין בעת שהלה ביקר בסוריה בדצמבר 2017, ואף הוזכר כמועמד של הרוסים להחליף את בשאר כנשיא המדינה, אם יעלה הצורך.¹⁴

הניצחון השלישי – שרידותה של הקואליציה החברתית העומדת בבסיסו של המשטר הסורי – אותה קואליציה של כוחות חברתיים שהתייצבה מאחוריו, מי בלחימה אקטיבית לצידו, מי בתמיכה מהצד ומי בישיבה על הגדר והימנעות מפעילות נגדו. בראשה של קואליציה זו עמדו בני העדה העלווית אך היו שותפים לה גם בני עדות מיעוטים נוספות, ולצד כל אלו גם סונים בני מעמד הביניים והאליטות בערים הגדולות.

ראוי לשוב ולהזכיר כי משטר הבעת' הסורי החל את דרכו כמייצג של קואליציה חברתית רחבה, שהייתה נטועה עמוק בציבוריות הסורית. קואליציה זו הובלה אומנם בידי בני העדה העלווית, אך לצידם היו שותפים בה גם בני עדות המיעוטים האחרות במדינה דוגמת הדרוזים, האסמאעילים והנוצרים, ומה שחשוב יותר, גם בני העדה הסונית – בתחילה מאזורי הכפר והפריפריה, ובעשורים האחרונים גם בני מעמד הביניים והאליטות בערים הגדולות.¹⁵

הסדקים שהתגלו בבניינה של קואליציה זו בעשורים האחרונים, וליתר דיוק התהום שהלכה ונפערה בין המגזר הסוני הכפרי לבין המשטר בדמשק, היא שהובילה לפרוץ המהפכה הסורית, שהרי היה זה המגזר הסוני הכפרי – כשליש מכלל האוכלוסייה בסוריה וכמחצית מניינה של העדה הסונית במדינה – שהפנה גבו למשטרו של בשאר ואולי חש נבגד וזנוח על ידו, ולכן יצא במאוס 2011 למאבק עד חורמה. בשבי קסמה של המהפכה הסורית נפלו תחילה חלקים נרחבים מן האוכלוסייה בסוריה, בני כל העדות והמעמדות. ועם זאת, לאחר שהמהפכה הפכה למלחמה אזרחים עקובה מדם ובעיקר למלחמת ג'יהאד בהובלתן של קבוצות סלפיות ג'האדיות, שחבריהן באו לרוב מקרב בני הכפר והפריפריה, נמוגה בקרב בני עדות המיעוטים, האליטות ומעמד הביניים הסונים בערים הגדולות ההתלהבות מן המהפכה, ממחולליה וממוביליה, וליתר דיוק מאותן קבוצות לוחמות שפעלו בכל רחבי סוריה. בהקשר זה ראוי לשוב ולהזכיר כי קווי השסע בסוריה היו מאז ומעולם בעלי מאפיינים מעמדיים, חברתיים וכלכליים, ולא דווקא עדתיים. יש גם להודות כי סונים ממעמד הביניים ומהאליטות בערים הגדולות נטו מאז ומתמיד, ובוודאי

כשפרצה המהפכה בסוריה, לראות בשילוב בין כפריות לבין קיצוניות אסלאמית משום סכנה לסדר החברתי, הכלכלי והפוליטי המתקיים במדינה, שבקודקודו שושלת אסד וסביבה בני העדה העלווית. בסופו של דבר גם המגזר העירוני הסוני מצא את מקומו בסדר החברתי, הכלכלי והפוליטי (זאת הודות לשנות היציבות הממושכות בסוריה מאז ראשית שנות השבעים, ובמיוחד מאז אימצה הממשלה בדמשק מדיניות של פתיחות כלכלית ושל עידוד המגזר הפרטי). למותר לציין כי יסוד סוני עירוני זה היה ונותר במהותו לאומי ערבי חילוני.¹⁶

הניצחון הרביעי, ניצחונה של המדינה הסורית – בשאר ושותפיו מבית ומחוץ ביקשו כמובן לראות בניצחוננו גם ניצחון למוסד ולרעיון המדינה הסורית. בכך התפאר בשאר עצמו כשהכריז במהלך מסע ניצחון שקיים במארכ 2018 באזור אל-ע'וטה שממזרח לדמשק, לאחר שצבאו השתלט עליו: "הקלף המרכזי המצוי בידנו הוא תמיכתו של העם הסורי, שהרי ללא תמיכה כזאת פעולותינו היו בלתי לגיטימיות. בני העם רוצים את המדינה (הסורית) ולכן הם חוזרים אליה".¹⁷

אפשר להתווכח על משמעותו של ניצחון או הישג זה, ובמיוחד נוכח המחיר האנושי והחומרי הנורא ששילם המשטר הסורי בעבור ניצחוננו. אבל עובדה היא כי רבים מתושביה של סוריה העדיפו לדבוק במוסד המדינה ולכל הפחות לא לצאת נגדו, על פני מעבר "אל הבלתי ידוע". לאורך העשורים הראשונים לקיומה של סוריה התקשו האליטות לקבל את המדינה ואף בחרו כזכור להתנער ממנה כשהחליטו בפברואר 1958, במעשה של איבוד עצמי לדעת, על כינון איחוד קע'ם עם האחות

הערבית הגדולה, מצרים. אלא שעם השנים נראה היה כי הסורים שינו את טעמם, ולנוכח שנות היציבות והעוצמה שידעה סוריה וידעו גם תושביה, ובוודאי אלו מהם שנהנו מפירות יציבות זו תחת שלטונה של שושלת אסד, הם נמנעו מהתנערות מן המדינה ומוסדותיה.

ובכל זאת, לא ניתן להתעלם מכך ששנות המלחמה היו הרסניות למדינה ולחברה בסוריה. בהקשר זה ראוי להזכיר את אותנו מהפך דמוגרפי שהתחולל במדינה, תוצאה של טיהור אתני של מיליוני סורים, שהפכו שלא ברצונם לפליטים מחוץ לארצם. בשאר הצהיר לא פעם בשנים האחרונות כי לא יקרא לפליטים לשוב לארצם,¹⁸ ואף התפאר כי האוכלוסייה הסורית נעשתה הרמונית יותר,¹⁹

עתה כשסוריה נפטרה מעודפי האוכלוסייה – פרי ריבוי טבעי שיצא מכלל שליטה בעיקר במהלך שנות השמונים והתשעים של המאה הקודמת. עודפי אוכלוסייה אלו עמדו בבסיס המתח העדתי שהורגש במדינה והיוו נטל על משאביה.

בשאר לא ניהל מאבק הישרדות זה רק כדי להפוך לשבוי או לשליט בובה בידי טהראן, וגם לא בידי מוסקבה. יש להניח כי ישאף, ככל שהדברים יהיו תלויים בו, ליטול לידי את השליטה על עתידה של ארצו.

לנוכח כל זה, אין ספק כי עוד ארוכה הדרך אל המנוחה והנחלה, ולכל הפחות, אלי יציבות פוליטית שתאפשר להשיב את סוריה לימי גדולתה, או למצער לעידן הזוהר שידעה בימי אביו של בשאר, חאפז אל-אסד. בסופו של דבר סוריה חרבה והרוסה והפסיפס החברתי שלה נופץ לרסיסים. מכאן תובן טענתם של רבים בסוריה ומחוצה לה כי ניצחוננו של בשאר הוא "ניצחון חלול", וכי הוא יתקשה להשליט עצמו מחדש על כל שטחה ולשקם בה את מוסדות המדינה ומנגנוניה באופן שיאפשר לו שליטה אפקטיבית במדינה, ובעיקר יסייע לו לחבר מחדש בין מרכיביו של הפסיפס החברתי הסורי, שהתנפץ לרסיסים ברעש גדול.²⁰

ובכל זאת, מהלך האירועים בסוריה לאורך השנים האחרונות מלמד על שליט נחוש, הנכון להקריב מיליונים מבני עמו למען השגת מטרותיו, ובעצם למען הישרדותו. ראוי להעיר כי במזרח התיכון, עריצות עקובה מדם וחסרת מעצורים כמו זו שהפגין בשעתו סדאם חוסיין בעיראק היא נדבך חשוב בהצלחתו של השליט לשרוד, שעשויה להבטיח לו יראה וציות לאורך שנים מצד בני עמו. לצד זאת הוסיף בשאר ליהנות ממידה רבה של תמיכה בקרב חלק חשוב של האוכלוסייה הסורית אשר נותר נאמן לשליט ולמשטרו ואף למדינה הסורית כרעיון מסדר לחיים ולקיום. תמיכה זו אפשרה לו לשרוד לאורך שנות המלחמה הממושכת ובסיוע של רוסיה ואיראן, אף להשיב לשליטתו את מרבית שטחה של המדינה הסורית. למותר לציין כי בשאר לא גיהל מאבק הישרדות זה רק כדי להפוך לשבוי או לשליט בובה בידי טהראן, וגם לא בידי מוסקבה, ולפיכך יש להניח כי ישאף, ככל שהדברים יהיו תלויים בו, ליטול לידינו את השליטה על עתידה של ארצו. ראוי להביא בחשבון גם עובדה זו בכל תחזית המבקשת לחזות את פני עתידה של סוריה.

הערות

- 1 Reuters, "From Aleppo, Top Iranian Official Hails Tehran's Growth as Regional Power", *Haaretz*, November 8, 2017, <https://www.haaretz.com/middle-east-news/top-iranian-official-hails-tehran-s-growth-as-regional-power-1.5464066>
- 2 ראיון של חסן נסראללה לערוץ הטלוויזיה אל-מיאדין, 3 בינואר 2018, <https://goo.gl/TM1g3Z>
- 3 Megan Specia, "How Syria's Death Toll Is Lost in the Fog of War", *The New York Times*, April 13, 2018, <https://www.nytimes.com/2018/04/13/world/middleeast/syria-death-toll.html>
- 4 אלון ריגר וערן ישיב, "כלכלת סוריה: המצב הנוכחי ותרחישים לעתיד", *עדכון אסטרטגי*, כרך 20, גיליון 1, אפריל 2017, עמ' 63-73, <https://goo.gl/GNq9gV>
- 5 לרקע כללי על המלחמה בסוריה ראו: אייל זיסר, *סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים*, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון, 2014; פואד עג'מי, *המרד בסוריה*, תל-אביב, עם עובד, 2013; David W. Lesch, *The Fall of the House of Assad*, New Haven, Yale University Press, 2012.

- 6 עמוס הראל, "בסוריה מתקיימת עכשיו הצגה אחת בלבד: דוקרב המעצמות, **הארץ**, 13 באפריל 2018, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/premium-MAGAZINE-1.5994393>
- 7 על שלב המלחמה ראו William Harris, *Quicksilver War, Syria, Iraq and the Spiral of conflict*, London: Hurst, 2018.
- 8 עמוס ידליון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 2, יולי 2016, עמ' 3-7; אייל זיסר, "מעורבותה של רוסיה בסוריה", **עדכן אסטרטגי**, כרך 19, גיליון 1, אפריל 2016, עמ' 31-38, <http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/Zisser.pdf>
- 9 מרתה פורלן וכרמית ולנסי, "היום שאחרי המדינה האסלאמית", **עדכן אסטרטגי**, כרך 20, גיליון 3, אוקטובר 2017, עמ' 61-72, http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/10/Adkan20-3HEB_4-63-74.pdf
- 10 אייל זיסר, "המשבר הסורי - מאבק בלא הכרעה - משל הגמלים והפיל", **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 2, יולי 2013, עמ' 31-40.
- 11 ראיון של חסן נסראללה לערוץ הטלוויזיה אל'מיאדין, 3 בינואר 2018, שם.
- 12 על בשאר אל'אסד ראו אייל זיסר, "בודד בצמרת: בשאר אל'אסד והמאבק על סוריה", **עדכן אסטרטגי**, כרך 16, גיליון 3, אוקטובר 2013, עמ' 53-61, <https://goo.gl/57uxkj>
- 13 Leon T. Goldsmith, *Cycle of Fear: Syria's Alawites in War and Peace*, London: C. Hurst & Co. Publishers Ltd., 2015; Michael Kerr and Craig Larkin (eds.), *The Alawis of Syria: War, Faith and Politics in the Levant*, London: Hurst Publishers, 2015, p. 384.
- 14 ראו למשל עושאק אל'נמר, סהיל אל'חסן, <https://www.facebook.com/syrianarmy>, sy/; ראו גם ערוץ הטלוויזיה אל'ערביה, "מן הו אל'נמר אל'די יח'אפ מנהו אל'אסד (מיהו הנמר שממנו מפחד אסד)", 25 בפברואר 2018, <https://goo.gl/CPT7bP>
- 15 Hanna Batatu, *Syria's Peasantry, the Descendants of its Lesser Rural Notables, and Their Politics*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999; Raymond A. Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba`thist Syria, Army, Party and Peasant*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1990.
- 16 בנדטה ברטי, "אי'השקט בסוריה: מה הלאה?", **עדכן אסטרטגי**, כרך 15, גיליון 1, אפריל 2012, עמ' 49-58, <http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/FILE1349275699.pdf>, שם.
- 17 **אל'חדת'**, 18 במרץ 2018, <https://goo.gl/Fz4Jwy>
- 18 ראו ראיון שהעניק בשאר אל'אסד לעיתון האיטלקי **אלג'ורנאלו** ולערוץ הטלוויזיה TG5, 29 בדצמבר 2016, *President Assad's Statements to the Italian TG5 Interviews*, 2016. http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=category&id=322&Itemid=468
- 19 לנוסח מלא של דברי בשאר אל'אסד ראו Aletho News, 20 august 2017, <https://goo.gl/VHRjJc>
- 20 ראו למשל אליזבט צורקוב, "כוחו של משטר אסד וחולשתו", הפרורום לחשיבה אזונית, 18 באוקטובר 2017, <https://goo.gl/JSyHJt>

תולדותיה של המדינה הסורית עמדו מאז קיבלה את עצמאותה באפריל 1946, ולמעשה עוד קודם לכן מאז הוקמה בידי שלטונות המנדט הצרפתי במהלך שנות ה-20 של המאה ה-20, בסימנו של מאבק מתמיד ומתמשך על השליטה בה, על דרכה וזהותה, ולמעשה אף על עצם קיומה. שורשיו של מאבק זה שזכה לכינוי "המאבק על סוריה" היו נעוצים אמנם במקורות החולשה של סוריה מבית, אולם מאבק זה על סוריה הושפע משורה של מאבקים אזוריים ובין-לאומיים שאליה נקלעה סוריה שלא בטובתה, ובראשם המאבק הבין-ערבי על הגמוניה אזורית ועל הנהגת העולם הערבי ולצידו המלחמה הקרה בין המזרח והמערב. מאבקים אלו הטילו באותן שנים את צילם על המזרח-התיכון ובייחוד על העולם הערבי, ובו כמובן גם על סוריה. זו האחרונה הפכה שוב ושוב לכלי משחק בידיהן של המעצמות הגדולות, כמו גם בידי אחיותיה הערביות, ולעיתים אף מושא לשאיפותיהן להתפשטות טריטוריאלית או להגמוניה פוליטית.

רבים מספרי ההיסטוריה שנכתבו אודות סוריה כללו בכותרתם את המילה "מאבק".¹ הבולט מכולם הוא כמובן פטריק סיל שכתב: "סוריה ראויה לתשומת לב מיוחדת, שכן משמשת היא אספקלריה לאינטרסים מתחרים על המפה הפוליטית הבין-לאומית [...]. אין אפוא לראות בסוריה קורבן סביל של מריבות עמים אחרים. לעיתים דווקא נהפוך הוא: סכסוך שמקורו בסוריה מיוצא אל שכנותיה ואף מעבר לגבולותיהן, עד כי בחיפוש אחר גורמיו של משבר בין-לאומי חמור מסוים מוליכות לעיתים העקבות לדמשק".²

סיל זכה אגב לראות בסיומו של המאבק על סוריה, עם עלייתו של חאפז אל-אסד לשלטון בדמשק בנובמבר 1970, כך גראו לכל הפחות פני הדברים באותן שנים. משום כך בחר להקדיש לאסד האב את ספרו אסד: המאבק על המזרח-התיכון, שבו תיאר את הדרך שעשתה סוריה משנות ה-50 של המאה ה-20 (שנות המאבק על סוריה, עת מדינה זו התאפיינה בחולשה ובהעדר יציבות) אל שנות ה-70 וה-80 (שנות המאבק שניהלה מדינה זו בהנהגתו של חאפז אל-אסד להשגת הגמוניה על המזרח-התיכון כולו). ב-11 באפריל 2014 הלך סיל לעולמו בגיל 84 ממחלה קשה, כשהוא שבע אכזבות מהיורש שלא השכיל, לדעתו, לשמר את מפעל חייו של אביו, ושאינו לא הצליח לכוון את אותה מערכת היחסים אישית ואף אינטימית שקיים עם האב. נוכח מערכת היחסים הצוננת שהתפתחה בין סיל ובין

1. פטריק סיל, *סוריה: המאבק לצמרת* (תל-אביב: מערכות, 1965). כותרתו של הספר באנגלית היא *Syria The Struggle for*; פטריק סיל, *אסד: המאבק על המזה"ת* (תל-אביב: מערכות, 1995); Andrew Rathmaell, *Secret War in the Middle East, The Covert Struggle for Syria, 1949-1961* (London: I. B. Tauris, 1997); Nikolas Van Dam, *The Struggle for Power in Syria, Politics, Society under Asad and the Ba'th Party* (London: I. B. Tauris, 1996).

2. פטריק סיל, *סוריה: מאבק אל הצמרת* (תל-אביב: מערכות, 1965), עמ' 11-13.

אסד הבן, אין פלא כי סיל הפך בשנותיו האחרונות למבקר חריף של המשטר הסורי עד כדי הטענה כי התנהלותו של אסד היא שהביאה לחורבנה של סוריה.³

אכן, כל מי שעתיד לכתוב את סיפורה של המלחמה בסוריה - סיפור עלייתה ונפילתה של המהפכה במדינה ושל מלחמת האזרחים והג'האד שהחריבה בה כל חלקה טובה, ולבסוף את סיפורו של המאבק האזרחי והבינלאומי על סוריה - לא יוכל להתעלם מכך שגורלה של סוריה נחרץ לשבט ולחסד, ובוודאי שבשלביה האחרונים של המלחמה בהחלטות ולעיתים בהחלטה שלא להחליט, שקיבלו פוטיין בקרמלין במוסקווה או במעון הנופש שלו בסוצ'י, שבו אירח את אסד, את נשיאי תורכיה ואיראן ואף את בנימיין נתניהו לדיונים הרי גורל לעתידה של סוריה. לימים אף קיים בו בינואר 2018 את הקונגרס הכל-סורי, שהיה ממבשרי סיומה של המלחמה במדינה; וכמובן ההחלטות שקיבלו ברק אובמה בווישינגטון ולאחריו דונלד טראמפ בווישינגטון, ואף באחוזת הנופש שלו מארו לאגו בפלורידה שבה נתן את ההוראה בראשית אפריל 2017 לתקוף צבאית בסוריה בעקבות השימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי נגד בני עמו, ואפשר שאף קיבל בה כחודשיים לאחר מכן, ביוני 2017, את ההחלטה להפנות עורף למורדים בסוריה ולהפסיק את הסיוע האמריקני שהוענק להם.

וכך, כפי שציין סיל בספרו, הפכו תולדותיה של סוריה שזורים במאבקים פנימיים מבית, ולצידם מאבקים אזוריים ובינלאומיים שהתנהלו על השליטה בה. ביטוי לשילוב זה נמצא בכיבושה של חֶלֶב בדצמבר 2016 בידי כוחותיו של המשטר הסורי, בסיוע רוסי ואיראני, שהרי בחֶלֶב, העיר השנייה בגודלה במדינה, ולא דווקא בדמשק הבירה, הוכרע גורל המערכה (בדיוק כפי שבסטלינגרד הוכרע הקרב בחזית המזרחית, הגם שנדרשו לרוסים עוד כמה שנים כדי להגיע לניצחון המלא). לצידה של חֶלֶב ראו גם להזכיר את האירועים הטרגיים בח'אן שיח'ון, שעליה המטירו מטוסים של חיל האוויר הסורי גז סארין בראשית אפריל 2017, כמו גם את הטרגדיה שפקדה את דומא שהותקפה אף היא בנשק כימי בראשית אפריל 2018, כאקורד סיום צורם של המלחמה המבשר את סיומה המתקרב.

בשבת הרוסים

אין ספק כי המעורבות הרוסית החל בספטמבר 2015 היא שתוללה תפנית במהלכה של המלחמה בסוריה, מאחר שהרוסים השכילו לחשוף ואף לפגוע בבטנו הרכה של מחנה המורדים - חולשותיו המובנות (חוסר אחדות, היעדר הנהגה והקצנה דתית) ולצד זאת היעדר נכונות כלשהי מממשל אובמה ולאחריו מממשל טראמפ לתמוך במורדים ולהעניק להם תמיכה צבאית של ממש. אובמה החליט כידוע לנתק עצמו מן הטרגדיה המתחוללת בסוריה. בהחלטתו זו העניק את סוריה על מגש של כסף לידיה של מוסקווה, ואפשר לה להפכה למגרש משחקים רוסי-איראני שבו הפליאו שני בעלי ברית אלו לשחק. טראמפ בחר כידוע בסופו של יום ללכת בדרכו של אובמה.

³ Faisal Al Yafai, "Patrick Seale wrote the book on Syria but misread its latest chapter", *The National*, 14 April 2014.

בריאיין שהעניק אסד ל-RTP הפורטוגזי בנובמבר 2016, הטביר את שיקוליו לפנות בבקשת עזרה למוסקווה, כמו גם את היתרון שהעניקה לו מעורבות זו: "אנו נעזרים בתזבאללה, באיראן וברוסיה, משום שהללו יכולים לסייע לנו ולהושיט לנו עזרה. שהרי איננו ניצבים מול כמה טרוריסטים שמקורם בסוריה. מדובר כאן במלחמה בעלת ממד בין-לאומי שכן הטרוריסטים המצויים על אדמתנו נתמכים בידי עשרות של מדינות...]. כולם חשובים באותה המידה. פוטין חיוני וחשוב, איראן חיונית וחשובה לנו וכך גם תזבאללה. כל אחד מהם מרים תרומה למאבק בטרור. כך שאיני יכול לומר שמישהו מהם חשוב יותר מהאחר. ובכל זאת, חשיבותה של התמיכה הרוסית טמונה בעוצמת האש שלהם ובכך שהם מספקים לנו נשק. אחרי הכול, מזה 60 שנה אנו מקבלים מהם את עיקר מערכות הלחימה שלנו ותלויים בסיוע הצבאי שלהם לחלוטין. אבל בכל האמור בהחלטות המדיניות באשר לעתידה של סוריה, הרי שאנו עצמאיים לגמרי".⁴

ניצחוננו של אסד בא לו תודות להתגייסות הרוסית והאיראנית לצידו, ולחוסר המעש שגילתה וושינגטון בכל הקשור בטיפול במשבר בסוריה. ובכל זאת, מדובר היה בעיקר בניצחון הנעוץ בבסיסו במציאות הפנים-סורית: כישלונם של המורדים לאחד שורות, להצמיח הנהגה מדינית וצבאית, ולהשיל מעליהם את התדמית הקיצונית; ומנגד, עוצמה אישית מפתיעה שגילה אסד, אך גם התמיכה לה זכה מצד חלקים משמעותיים של האוכלוסייה בסוריה.

יועצו לעניינים בין-לאומיים של המנהיג הרוחני העליון של איראן עלי חמינאי, עלי אכבר וליאתי, התפאר בנובמבר 2017 במהלך ביקור שקיים בעיר ח'לב כי: "בלעדנו אסד לא היה שורד",⁵ אבל דומה שאי אפשר שלא להסכים, גם אם בלא התלהבות יתרה, לדבריו של נצראללה בריאיין שהעניק לערוץ "אל-מיאדין" ב-3 בינואר 2018, ולפיהם הצלחתו של רעיון המדינה הסורית לשרוד היא שעמדה בבסיס ההישג והניצחון. "יש נשיא בדמשק. אפשר היה להניח כשהכול החל שהוא ייבהל, ייקח את המזוודה שלו, יעבור ללאד'קיה ומשם יתור אחר מקום מקלט במוסקווה או במדינה אחרת בעבורו ובעבור משפחתו, והיו אכן כמה מדינות שהציעו לו מקלט בשטחן.

אבל האיש לא נבהל. בתחילת האירועים כשנפגשנו בדמשק, אפשר היה לשמוע את קולות הקרבות, ובארמון אף נשמעו לא פעם רעמי תותחים והדי פיצוצים של טילים. אבל הוא נותר איתן וחזק, נשאר בדמשק ולא עזב. יחד עמו נותר קאדר של אנשי מדינה וביטחון. כן, נהרגו כמה שרים וכמה בכירים אחרים, אבל בניין המדינה לא קרס. במהלך מה שמכונה "האביב הערבי" היינו עדים (בכמה מדינות) לעריקה של שגרירים ושל מפקדי צבא. מן הצבא הסורי לא ערקה ולו כיתה. היו בודדים שבחרו מסיבות שונות לברוח, אבל בניין הצבא נותר שלם וכך גם בניין מנגנוני הביטחון ומוסדות המדינה. הם נותרו שלמים כי היה מי שישמור עליהם, וברור שהם לא היו מצליחים להחזיק מעמד ולשרוד במשך שבע השנים

4. ריאיון שהעניק אסד ל-RTP, 16 בנובמבר 2016.

5. "From Aleppo, Top Iranian Official Hails Tehran's Growth as Regional Power", *Reuters*, 8 November 2017.

האחרונות אלמלא נמצאה להם תמיכה עממית נרחבת. כלומר אין מדובר כאן במערכה שניהל כביכול המשטר בבני עמו.

אחר כך נכנס חזבאללה, ואחריו הגיעו קבוצות לוחמים מעיראק ללחום בסוריה. אחר כך גם מומחים ואף כוחות מאיראן, ולבסוף חטיבת הפאטמיון ובשנתיים האחרונות הצטרפו לכל אלו גם הרוסים. ואולם, אם לא היה נמצא שם כל אותה העת צבא סורי, הרי כל הכוחות הזרים הללו שהגיעו אל אדמת סוריה היו נחשבים (ובעיקר נתפסים בידי הסורים) כצבא כיבוש. אבל לא זה מה שקרה".⁶

האם זהו ניצחונה של המדינה הסורית?

היו שביקשו לראות בניצחונה של אסד ושל העדה העלווית שהתייצבה מאחוריו, ואף של הקואליציה החברתית שבראשה עמדו ושבה היו שותפים גם בני עדות המיעוטים נוספות ובני מעמדות הביניים והאליטות הסוניות בערים הגדולות, משום ניצחונה של המדינה הסורית שלה נותרו מחויבים סורים רבים. אחרי הכול הרעיון המדינתי, וליתר דיוק רעיון של מרכז שלטוני עירוני המטיל מרותו על סביבתו, היה מעוגן בהיסטוריה של המרחב הסורי. תולדותיו נסבו סביב לדמשק ולחלב, מרכזים עירוניים שבהם קיימו שליטיו של המרחב, בין אם סולטאנים ממלוכים ומאוחר יותר מושלים עות'מאניים, את שלטונם. ממנו הטילו את מרותם על אזורי הכפר והמדבר שבקרבתן של ערים אלו, גם אם לא הייתה זו מרות אפקטיבית ומלאה. מורשת היסטורית זו הצטרפה כנדבך לאותו זיכרון היסטורי של שנות החולשה והיעדר היציבות שידעה המדינה הסורית בעשורים הראשונים לקיומה, ומאוחר יותר גם לשנות היציבות שידעה המדינה מאז עלה אסד האב לשלטון.

מן המדינה הסורית וממוסדותיה נותר מעט מאוד נוכח ההרס והחורבן שהמיטה המלחמה, ומכאן הטענה כי ניצחונה של אסד הוא ניצחון חלול.⁷ דיווחים ועדויות מסוריה לימדו עד כמה קשה וארוכה הדרך אלי השבת היציבות והרגיעה למדינה. כך למשל אבראהים חמידי, כתבו הוותיק של העיתון "אל-ח'יאת", תיאר את הבירה הסורית שבה מקיים לכאורה המשטר הסורי שליטה אפקטיבית, כנתונה בפועל לשלטון של מיליציות חמושות שכן בעיר פרוסים למעלה מ-140 מחסומים - חלקם של הצבא, חלק אחר של כוחות הביטחון או של הכוחות להגנת המולדת וחלקם של מיליציות אחרות שאינן כלל בשליטה הסורית. "ברחבי העיר נפוצה התופעה של קבוצות של צעירים הנושאות נשק ומנהלות קרבות ירי ברחובות הומים מאדם ובמאות של פרוצות. בעיר הפסקות חשמל ואף זרם המים נקטע לתקופות ממושכות. במחירי המוצרים נרשמה עלייה גדולה בשל ירידת שער ערך הלי"ס לעומת הדולר, אלא שבבנקים קשה למשוך פיקדונות. בחסות מציאות זו צומחת שכבה חברתית חדשה של מתעשרים חדשים, אותם הנתנים העושים את הונם מגביית כסף מצעירים הנמלטים מחובת הגיוס או מגביית שוחד במחסומי הדרכים, ולבסוף אף מחטיפות בציפייה לקבלת דמי כופר בעבור שחרור הנחטפים. הפשע נפוץ מאוד כעת ברחובות דמשק. [...] רבים מתומכיו של

6. ריאיון של נצראללה לערוץ הטלוויזיה אל-מיאדין, 3 בינואר 2018.

7. אליזבט צורקוב, "כוחו של משטר אסד וחולשתו", הפורום לחשיבה אזורית, 18 באוקטובר 2017.

המשטר, ובהם אינטלקטואלים ואנשי עסקים, עזבו לבירות כדי להתחיל בה חיים חדשים, הגם שלא ניתקו עצמם מדמשק. [...] חומות הפחד גבהו עד כדי כך שלא ניתן להתרגל אליהם או לחיות בצילם".⁸

וכאילו להדגים ואף להוכיח כל זאת התפרסם בראשית 2018 מחקר שערכה הלשכה הסורית לסטטיסטיקה בשיתוף עם תוכנית המזון של האו"ם, שבדק את תחושת הביטחון בקרב 11 אלף בתי אב ב-11 ממהוזות המדינה באשר לזמינות המזון. מהמחקר עלה כי למרות אווירת הניצחון בדמשק ובמוסקווה, הרי שבשטח לא חל כל שינוי והאוכלוסייה עודנה מצויה בתדרה מתמדת מפני מחסור.⁹

ראוי לציין כי המשטר הסורי השיב לכאורה לידי את השליטה במרבית שטחה של המדינה תוך שהוא מכיל, בתסות תהליך ההסדרה והפיוס שקידמו הרוסים, קבוצות של מורדים שתדלו ממאבקם בו, הניחו את נשקם ושבו לחיקה של המערכת הממשלתית על טובות ההנאה שהעניקה. אלא שרבים תהו האם מדובר היה בתהליך אמיתי של פיוס, ובעיקר של קבלת מרותו של השליט ומרותה של המדינה. דוגמה מאלפת לתהליך הפיוס בין המשטר ובין יריביו שעליו ניצחו הרוסים, סיפק דיווח אודות המקרה של העיירה צנמיין המצויה על אם הדרך בין הבירה דמשק ודרעא. בעיירה התגוררו ב-2010 כ-40 אלף איש, ובספטמבר 2014 השתלטו עליה מורדים. כשנתיים לאחר מכן הושג הסכם פיוס בינם ובין המשטר, ובמסגרתו אף התפרסו בה ביולי 2017 כוחות רוסיים. בעיירה פעלו שורה של קבוצות מורדים יריבות, שקמו לרוב על בסיס מוצא ושייכות משפחתית. היינו כל חמולה או משפחה הוציאה מקרבה קבוצה של חמושים לוחמים, ואלו נאבקו לרוב אלו באלו על השליטה בעיירה ובדרכים המובילות אליה.

חלקן אימץ לעצמו מן הפה אל החוץ זהות אסלאמית כדי לזכות בתמיכה של נותני חסות, בין אם מקרב קבוצות אסלאמיות שפעלו בתוך סוריה ובין אם נותני חסות מחוץ למדינה. המצור שהטיל המשטר על העיירה, שעליה לא יכול היה לוותר בשל מיקומה האסטרטגי, הביא את המורדים בשלהי 2016 להסכים לתהליך של פיוס עם המשטר שבו נטלו חלק כלל החמולות בעיירה, כל חמולה וקבוצת החמושים שפעלה בשמה. סיכומו של המשא ומתן היה הכרזה על הפסקת אש, תוך שהחמושים מתחייבים שלא לתקוף את כוחות המשטר ובתמורה הם הורשו להמשיך ולהחזיק בנשקם, ובנוסף קיבלו הבטחה מנציגי המשטר כי יקבלו פטור משירות צבאי. לצד זאת הבטיח המשטר לחדש את אספקת השירותים הממשלתיים אל העיר. מכאן שלא היה מדובר בהשבת ריבונותה וסמכותה של המדינה אל מרחביה של סוריה, אלא צילום מצב של המציאות הכאוטית ששררה בעיירה קודם להכרזה על הפסקת האש, תוך שכל קבוצה מוסיפה להתזק באזורי השליטה בשלה, הגם שהאש בעיירה דעכה וזו שבה לחיקה של המדינה.

ובכל זאת הסבלנות נדרשת בכל ניסיון לבחון את ההשלכות ארוכות הטווח של המלחמה בסוריה, על פניה של המדינה לעתיד לבוא. אסד הוא שיצא כשידו על העליונה מן הקרב על סוריה, והוכיח כי התחליף למשטרו הוא כאוס ואנרכיה. לבד מכך, ניסיון העבר במרחב

8. אבראהים חמיד, אלי'חיאת (לונדון), 16 בנובמבר 2016.

9. אלי'אח'באר (בירות), 11 בדצמבר 2017.

הסורי מלמד כי קיומו של שלטון חלול השולט בחסדי אחרים, הגם שמקיים מראית עין של מסגרת מדינתית, אינו תופעה חריגה בתולדותיו של מרחב זה. הנה כי כן, עברו של המרחב הסורי אופיין מאז ומתמיד בתנועה מעגלית של צמיחתו של מרכז שלטוני, חזק ורב עוצמה, הכופה עצמו על המרחב הכפרי שסביב לו, לאחר מכן היחלשותו ועליית כוחם של אזורי הכפר והפריפריה וחזור חלילה.

ראוי לשוב ולהזכיר כי במרחב הערבי ובפרט בסהר הפורה אין שוכחים לעולם את חשבונות העבר וגם אין מזדרזים ליישבם, כמאמר הפתגם "אל-אח'ד' בת'אר אביה בעד ארבעין סנה מסתעג'ל", על אותו אדם הנוקם את נקמת אביו בחלוף 40 שנים ואומרים עליו שהזדרז במעשה הנקמה.

סוריה – מה הלאה?

כל ניסיון לנתח את מהלכה של המלחמה בסוריה, כמו גם לצפות את שעתיד להתרחש במדינה זו, מחייב להביא בחשבון שתי עובדות יסוד, הסותרות לכאורה זו את זו:

- האחת, המשטר הסורי בהנהגתו של אסד גילה יכולת שרידות, ולא קרס אל תוך עצמו כפי שקרה בלוב או בתימן. מה שחשוב יותר, הוא הוסיף להוות גרעין להתאוששות אפשרית, ואף לתקומה מחודשת של המדינה הסורית לכשתסתיים המלחמה במדינה.
- השנייה, המחאה והמרי בסוריה התבררו כעמוקי שורשים ורחבי היקף. מחנה המורדים נשען על תמיכה נרחבת של חלקים משמעותיים מקרב האוכלוסייה הסורית, הרבה יותר מכפי שניתן היה לשער כאשר פרצו המהומות. התמיכה במורדים ינקה מתחושות של שנאה ונקם הנעוצים בחלקם באירועי הדמים במהלך השנים האחרונות, כמו גם בתהליך של הקצנה דתית שעבר בצל אירועים אלו על חלקים ניכרים של החברה הסורית. רק משהתערבו הרוסים בלחימה בסוריה עלה בידם להטות את הכף לצידו של אסד, אך גם הם התקשו בהשגת הכרעה במערכה. בה בעת מחנה המורדים - שם מטעה לקשת של גורמים וקבוצות, חלקם יריבים זה לזה - לא הצליח לייצר לכידות ואחדות שורות שתאפשר לו להכריע את המערכה לטובתו.

המורדים נהנו מיתרון ברבים משדות הקרב בכל רחבי המדינה, שכן מדובר היה בקבוצות של לוחמים שבאו מקרב האוכלוסייה המקומית שהתגוררה באזורי קרבות אלו ושהעניקה להם את תמיכתה. אבל בכך לא היה די להפוך את "טורי הנמלים" או "נחלי ארבה" שכילו כל חלקה טובה בכל רחבי סוריה, לכוח אפקטיבי היכול להכריע את המערכה ולא רק לנגוס ולנשוך ביריב.

סיומה המסתמן של המלחמה עורר דיון באשר לפנים שתלבש מדינה זו ביום שאחרי. דיון כזה ראוי אף הוא שיהיה מבוסס על שתי עובדות יסוד, סותרות זו את זו, ועם זאת עומדות בבסיס המציאות בסוריה עם סיומה הקרב של המלחמה בה.

האחת, בתום שמונה שנים של מלחמה עקובה מדם לא נותרה לאף אחד מן הצדדים הלוחמים בסוריה היכולת להכריע לבדו את יריבו. השנייה, המלחמה בסוריה חדלה להיות מלחמתם של הסורים לבדם. מעורבותם של כוחות זרים בלחימה הזינה אותה, הביאה

להימשכותה ובסופו של יום אף הכתיבה את תוצאותיה. אחרי הכול המלחמה הפכה לבעלת ממד אזורי שעניינו מאבק כוחות בין איראן השיעית ובין ערבי-הסעודית ותורכיה, ובנוסף בעלת ממד בינלאומי שעניינו המלחמה הקרה ושמא התחרות המתחדשת שבין רוסיה ובין ארצות-הברית. ממד הטרור הבינלאומי שבו פעל דאעש הוסיף למורכבותה. בין שני המחנות נמצא מרביתה של האוכלוסייה הסורית זו שנותרה עוד במדינה, וכל שהעסיק את הפרט בה הוא מאבק הישרדות יום-יומי להבטיח קיום בסיסי. מכאן אגב אפשר להבין מדוע מעורבותם של הרוסים התבררה כשוברת שוויון, שהרי היא הצליחה לפגוע בבטן הרכה של המורדים באופן שהעניק יתרון ברור למשטר הסורי, ולבסוף אף להביא לגזרונם.

במהלכה של המלחמה בסוריה הועלו שורה של תרחישים או מודלים אפשריים שלאורם ניתן ללחזות את עתידה של סוריה:

- המודל הספרדי, תרחיש מלחמת האזרחים בספרד. המשטר הסורי יצא מן המלחמה כשידו על העליונה, וכשהוא שולט שליטה איתנה על מרבית שטחה של המדינה הסורית. מחנה המורדים יידחק יותר ויותר לשוליים, ויילך ויתפורר עד שיימוג ויחדל להיות כוח בעל משמעות ומשקל מדיני ובעיקר צבאי. הישג כזה יאפשר לאסד ולמשטרו בבוא היום להשליט עצמו באופן אפקטיבי, ולא רק למראית עין, על כל שטחה של המדינה ולהשליט בו את מרותה ואת ריבונותה של המדינה הסורית. יש להניח כי רבים מן הפליטים שנמלטו מן המדינה לא ישובו לסוריה, ומכאן שהאוכלוסייה שנותרה בה עתידה להיות קומפקטית ונוחה יותר לשליטה בעבור אסד, הן בהרכבה העדתי והן במאפייניה החברתיים-כלכליים. זהו תרחיש מלחמת האזרחים הספרדית של שנות ה-30 של המאה ה-20 בהיפוך היוצרות, שהרי בספרד ניצחו כידוע "המורדים" בהנהגת גנרל פרנקו שנשענו על תמיכתן של איטליה הפשיסטית וגרמניה הנאצית, את כוחות הממשלה שנהנתה מאהדתה של דעת הקהל בעולם.

- המודל האפגני. מודל זה נתפס כרלוונטי בעת שהמלחמה בסוריה נראתה רחוקה מהכרעה. בבסיסו עמדה ההנחה כי הלחימה בסוריה תימשך בעצימות משתנה בלהבות נמוכות, הגם שאסד יוסיף לקיים שליטה, בחסותן של רוסיה ואיראן, בגרעינה הקשה של סוריה שבו מרוכזת ממילא מרבית האוכלוסייה, ואולי אף בחלקים נרחבים נוספים של המדינה. אלא ששליטה זו תוסיף להיות רופפת, שברירית ומאוימת על-ידי מהלומות מזדמנות אך בלתי פוסקות של קבוצות המורדים. אלו יוסיפו לפעול בשוליה של המדינה הסורית של אסד, ולקיים שליטה באזורי הכפר והפריפריה הרחוק מהישג ידו של המשטר. המרי והמתאה יוסיפו אפוא לרחוש כגחלת לוחשת, המאיימת להתפרץ ולהעלות בלהבות את סוריה כולה.

- המודל היוגוסלבי. מודל זה הוזכר בעת שנראה היה כי אין בכוחם של הרוסים להביא להכרעה במלחמה, וכי יידרשו לסיוע של ארצות-הברית כדי להביא לסיומם של הקרבות. בבסיס מודל זה עמדה ההנחה כי במסגרת תהליך הסדרה, שלו יתנו כלל השחקנים האזוריים ואף הבינלאומיים את ידם, תחולק סוריה לאזורי השפעה שבהם יקיימו שחקנים אלו נוכחות, השפעה ואף שליטה: במזרח (אזור הג'זירה) -

במערב המדינה - אזור בשליטת המשטר המתקיים בחסות רוסית ותוך נוכחות איראנית; ובשעתו גם אזור בשליטה מערבית וירדנית בדרום המדינה. חלוקה שכזו עשויה להוביל להפיכתה של סוריה לפדרציה רופפת של אזורים אוטונומיים, שיוכלו להוסיף ולהתקיים כל עוד תימשך בהן נוכחות זרה וכל עוד יוסיפו וייהנו מתמיכה חיצונית. חלוקה של סוריה לישויות מדינתיות בעלות אופי עדתי, הייתה ועודנה קשה למימוש. מרבית אזורים של המדינה הם בעלי אוכלוסייה מעורבת, ובוודאי שהמרכזים העירוניים החשובים בה: דמשק, חמץ, חמאה וְחֶלֶב. בנוסף, אזורים מחייה של כמה מן העדות בסוריה, דוגמת הר הדרוזים או החוף העלווי, אינם בעלי יכולת קיום עצמאית ובוודאי שמבחינה כלכלית.

- המודל הלוּבִי. עניינו של מודל זה הוא קריסתה של המערכת המדינתית הסורית, והשתלטות של קבוצות מורדים שונות על שטחיה. תרחיש שכזה, הנראה בשעת כתיבת שורות אלו נעדר סבירות כלשהי, עשוי לשוב ולהפוך רלוונטי בעקבות שינוי מפתיע במאזני הכוח האזוריים והבין-לאומיים בשל מעורבות אמריקנית בלתי צפויה במשבר הסורי, או שינוי בלתי צפוי במחויבות הרוסית או האיראנית לסוריה. במקרה כזה תפעל לרעת המשטר הקזת הדם הבלתי פוסקת, כמו גם אותה מציאות של מותשות שאליו הגיע המשטר הסורי בשל מחסור בכוח אדם (זו אגב הייתה המציאות בסוריה בקיץ 2015, ערב ראשיתה של המעורבות הרוסית-איראנית בלחימה בסוריה). קריסתה של המדינה הסורית תוביל למאבקי כוח בין קבוצות המורדים השונות, ובטווח המיידי תימצא העדיפות בידי קבוצות מורדים בעלות גוון אסלאמי קיצוני. אפשר עם זאת לקוות, אם כי לא להניח בוודאות, כי בסופו של יום יעלה בידי היסוד הסוני העירוני - אותם מעמדות הביניים והאליטה בערים הגדולות שמילא בעבר תפקיד מכריע בתולדותיה של סוריה - לכוון מחדש ישות סורית מדינתית, תוך הכלה של קבוצות המורדים השונות אל קרבם.

- המודל הלבנוני. צחוק הגורל הוא שהחשש מן הוירוס הלבנוני, היינו חלחולה של אותה מחלה חשוכת מרפא ושל אותה מציאות חולנית בעיני סורים רבים השוררת בלבנון, שהפכה מדינה זו לחלשה שטופת עדתיות הנעדרת משטר מרכזי ולמעשה משמשת כמסגרת רופפת לעדות ולמשפחות החיות בה, הוא שהניע את הסורים בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20 שלא לספח מדינה זו לסוריה שעה שדמשק נהנתה ממעמד הגמוני בלבנון. אלא שמהפכה הסורית מוטטה את המערכת החיסונית, והפכה את סוריה למדינה דמויית לבנון, שלה אמנם מסגרת מדינתית חזקה אולי יותר מזו שבלבנון, אבל כזו שעברה תהליך ברור של לבנוניזציה.

- המודל הרוסי. מודל זה הוא שעמד ככל הנראה לנגד עיניהם של הרוסים למן ראשית מעורבותם בסוריה, וביתר שאת מרגע שאלו החלו לקדם את תהליך ההסדרה שנועד להביא את המלחמה במדינה לסיומה. מדובר במודל שעניינו מדינה בעלת מבנה פדרטיבי עם מרכז שלטוני בעל עוצמה, החולש על אזורים שנהנים לא פעם מאוטונומיה בניהול ענייני הפנים שלהם ולחלק מהם צוויון עדתי או דתי. הדמיון שמצאו הרוסים בין המציאות הרוסית לזו הסורית, מצא את ביטויו בכוונתם לכנס את

ועידת עמי סוריה, כוונה שמומשה בסופו של דבר באופן חלקי ובמתכונת שונה מן המתוכנן.¹⁰

כך או אחרת האירה אלת המזל את פניו של אסד, אבל הדרך אל המנוחה והנחלה עודנה ארוכה. על כך לימדה יותר מכל הפגנה ב־10 במרס 2019 של מאות מתושבי דרעא, דווקא היא מבין כל עריה של סוריה, נגד כוונתו של המשטר להשיב את פסלו של האפט' אל-אסד אל העיר. המפגינים קראו בין היתר: "סוריה היא שלנו, ולא של שושלת אסד", והניפו שלטים עליהם נכתב: "יופל הפסל. הוא שייך לעבר ואינו רצוי פה", וכן "המדינה נחרבה ובמקום שיקום אנו מקבלים פסלים". למרבה ההפתעה נכנע המשטר וחזר בו לפי שעה מכוונתו להשיב את פסלו של אסד האב לעיר.¹¹

10. אלי-שרק אלי-אוסט (לונדון), 11 באוקטובר 2017.

11. "8 שנים אחרי הפלתו, פסל אסד האב הוצב מחדש במסגרת 'פרויקט נולדה מחדש' המכונה 'המדינה החדשה'".